

“Şeyx Nizami”yə və müəllifinə “yeni həyat” verən nəşr Və ya “üzdəniraq alimlərə” tutarlı cavab

2014-cü ilin sonlarında Türk xalqları ədəbiyyatının inkişaf problemlərinə həsr olunmuş Beynəlxalq konfransa hazırlıq gedərkən Hindistan və İrandan oxşar məzmunlu iki məqalə göndərilmişdi. Məqalə müəllifləri iddia edirdilər ki, guya Nizami İran şairidir, onun "Xosrov və Şirin" əsərinin baş qəhrəmanı Xosrov erməni əsillidir.

Heç şübhəsiz, Redaksiya Şurasının qərarı ilə böhtan və tənqid xarakterli həmin məqalələr çap olunmadı. Məlum oldu ki, hindistanlı müəllif özbək əsillidir. Onunla mobil rabitə əlaqəsi yaratdıq. O, üzr istədi və dedi ki, mən bunları yüz il bundan əvvəl çap olunmuş bir əsərdən götürmüşəm. Onun Nizami haqqında şairin öz vətəninə gedən araşdırmalardan xəbəri yox idi. M.M.Axundovun "Şeyx Nizami" kitabının tarixi yüz ili keçsə də, dünya bundan xəbərsiz idi... Odur ki, kitabın məziyyətləri barədə söhbət salmağı vacib saydıq.

"ŞEYX NİZAMİ"DƏN SONRA NİZAMİYƏ ARTAN MARAQ

XII əsr Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvi yazırdı ki, ey ürək, böyüklük istəyirsən, əlinə qələmi al və böyüklərdən yaz! Müdrikəsinə deyilməmiş bu sözləri şairin özünə də şamil etmək olar. Yazıb-yaratdığı zaman bu yana dahi mütəfəkkirin əsərlərindən ayrı-ayrı nümunələri tərtib etdikləri antologiyalara daxil olmuş təzkirə və cümg müəlliflərinin, onun həyat və yaradıcılığında söhbət açmış tədqiqatçı və araşdırmaçıların da isimləri yad edilmiş, xidmətləri qiymətləndirilmişdir. Təbii ki, şair haqqında deyilmiş hər söz, hər fikir yarandığı zamanın prizmasından dəyərləndirildikdə daha dəqiq qiymətini alır və deyək ki, elə elmi baxımdan da ən doğru yanaşma məhz bu cür olmalıdır. Bu mənada Mirzə Məhəmməd Axundovun 1909-cu ildə Gəncədə Əhməd Hacı Həsənzadə mətbəəsində nəşr olunmuş, Azərbaycan nizamşünaslığının milli təməl daşlarından olan "Şeyx Nizami" monoqrafiyası öz məzmunu və elmi məziyyətləri ilə yanaşı, bir fakt kimi də zaman-zaman mütəxəssislərin diqqətini cəlb etmişdir. Gəncə kişi gimnaziyasının ilahiyət və ana dili müəllimi Mirzə Məhəmməd Axundzadə XIX əsrin sonları, XX əsrin əvvəllərində gəniş və zəngin həyat və yaradıcılıq yolu keçmiş Azərbaycan ziyalılarından. Müəllim, jurnalist, dramaturq, nasir, şair, tərcüməçi, nizamşünas, teatrşünas və ən nəhayət, ictimai xadim kimi fəaliyyət göstərən Mirzə Məhəmmədin ictimai-ideoloji görüşlərinin, siyasi əqidəsinin formalaşmasında nəşrə başladığı gündən əməkdaşlıq etdiyi "Molla Nəsrəddin" jurnalının və ən fəal üzvlərindən olduğu "Difai" firqəsinin çox böyük rolu olmuşdur.

XIII yüzillikdən etibarən ədəbi və elmi mühitin diqqət mərkəzində olan Nizami Gəncəvi şəxsiyyəti və bədii irsi XX əsrin ilk rübündə də ədəbi-ictimai fikrin üz tutduğu və bir çox səviyyələrdə, eləcə də Azərbaycan dövrü mətbuatında müzakirə olunan mövzulardan biri olmuşdur. Həmin dövrün mətbuatını izlədikdə şairin yaradıcılığının öyrənilməsi və təbliği, türbəsinin təmiri və bərpası məsələləri ilə ardıcıl məşğul olan ziyalılarımız arasında xüsusən Mirzə Məhəmməd Axundzadənin fəallığının şahidi oluruq. Təsədüfi deyil ki, müəllif mətbuatda vaxtaşırı ayrı-ayrı məqalələrlə çıxış etməklə kifayətlənməmiş, Nizami Gəncəvi haq-

qında onun ana dilində ilk monoqrafiyanı qələmə alaraq, Azərbaycan nizamşünaslığı və ədəbiyyatşünaslığına əvəzsiz töhfə vermişdir. Mirzə Məhəmməd Axundovun Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının diqqətindən yayınmayan və yeri qəldikcə, adı çəkilən, qeyd edilən "Şeyx Nizami" kitabının əhəmiyyətli tərəflərindən biri də odur ki, vətənimizdə məhz bundan sonra Nizami Gəncəvi şəxsiyyətinə, fəlsəfəsinə, onun bənərsiz poeziyasına maraq daha da artmışdır. "Şeyx Nizami" əsərinin dövrünə görə necə böyük əhəmiyyət daşımasını

X.Məmmədovun aşağıdakı mülahizələri də aydın göstərir: "...M.M.Axundovun "Şeyx Nizami" əsərinin dəyərini onun elmi müdrikliyində axtarmaq səhv olar. Monoqrafiya milli süuru oyanmış xalqın öz tarixi keçmişini araşdırmaq, ötən əsrlərin qarancılıq dolanbaclarında ümumşərq mədəniyyəti kontekstində milli "mən"ini seçib götürmək, ədəbiyyatşünaslıq elmimizin təşəkkül tarixini, nizamşünaslığın inkişaf mərhələlərini öyrənmək baxımından bir təşəbbüs kimi əhəmiyyətlidir" (X.Məmmədov, M.M.Axundov. // "Ana sözü". 1992. № 1-2. səh. 27).

RƏSULZADƏNİN VERDİYİ DƏYƏR

"Azərbaycan şairi Nizami" monoqrafiyasının müəllifi Məhəmməd Əmin Rəsulzadə isə "Şeyx Nizami" kitabından danışarkən əsərin yazıldığı dövrü və kitabın əhəmiyyətini belə dəyərləndirir: "Bir tərəfdən islam şerqinin uğradığı ümumi gerilik, o biri tərəfdən isə çarizm istilasının zülm və istismarı nəticəsində öz keçmişini və bu keçmişdəki mədəni nailiyyətlərini unutmuş Azərbaycan Nizamini də yaddan çıxarmışdı. ...Bununla bərabər, obyektiv olaraq onu da qeyd etmək lazımdır ki, Nizami düşüncənə azərbaycanlılar tərəfindən büsbütün unudulmamışdır: məsələn, 1910-cu ildə (əslində kitab 1909-cu ildə nəşr olunmuşdur - M.Ə.) Gəncə dram cəmiyyəti dahi həmyerlisini yada salıb, onun xaraba türbəsinin təmir etmək üçün bir kitabça çap edərək, kö-nüllü şəkildə vəsait toplaşdıraraq təşəbbüsündə olmuşdur" (M.Ə. Rəsulzadə. Azərbaycan şairi Nizami. Bakı, "Çıraq" nəşriyyatı, 2008. səh. 42-43).

Mirzə Məhəmməd Axundov öz tədqiqatında Nizami Gəncəvi yaradıcılığında bəhs edən Avropa müəlliflərinin adlarını çəkir, onların şair haqqındakı yüksək fikir-

lərini xatırladır. Xüsusilə, alman şerqşünası Müllərin Nizami Gəncəvidən məhz bir türk şairi kimi bəhs etməsini ayrıca vurğulayır. M.M.Axundov qeyd edir ki, alman ədəbiyyatşünası İohan Şerr özünün "Ümumi ədəbiyyat tarixi" monoqrafiyasında Nizami Gəncəvinin "Xəmsə"sindən bəhs etmiş, ona yüksək qiymət vermiş və şairin doğma vətəni Gəncədə vəfat etdiyini yazmışdır. Bütün bunlar bir tərəfdən ölməz Nizami sənətinin heç bir sərhəd tanımadığını, bəşəriyyəti sübut edirsə, digər tərəfdən M.M.Axundovun bilik və məlumat dairəsinin genişliyini göstərir. "Şeyx Nizami" kitabında şairin tərcümeyi-halı, əsərləri haqqında məlumat verilir. Mirzə Məhəmməd Axundov Nizami Gəncəvidən bəşəriyyətin bədii söz və hikmət xəzinəsinə dəyərli və ölməz əsərlər bəxş edən, onu orijinal ideyalar və humanist fikirlərlə zənginləşdirən, ədəbiyyata yeni forma, yeni struktur nümunələri gətirən və uzun əsrlər Yaxın və Orta Şərq xalqları ədəbiyyatlarının əsas mövzu, süjet istiqamətlərini müəyyənləşdirən bir yaradıcılığa sahib olan mütəfəkkir şair kimi bəhs edir. Nizamının ölməz "Xəmsə"sinə daxil olan əsərlərinin hər birinin yaranma tarixi, poemaların ithaf olunduğu tarixi şəxsiyyətlər və s. haqqında məlumat verməsi göstərir ki, monoqrafiya müəllifin illərdən bəri apardığı araşdırmanın nəticəsində meydana gəlmişdir.

Kitabın üzərində M.M.Axundovun arzusuna uyğun olaraq bu sözlər yazılmışdır: "Kitabdan vüsul olan pul tamamilə Şeyx Nizamının künbədinə sərf olunacaqdır". Titul səhifədə isə Nizamının xaraba qalmış məqbərəsi və onun uçmuş kərpic divarına söykənmiş Mirzə Məhəmmədin fotosu əks olunmuşdur. Şəkilin altında isə dahi şairin qəbrinin acınacaqlı vəziyyətindən son dərəcə müəssir olan Axundovun buna həsr etdiyi şeirindən "Bu xərəbə məzarda aya, Görsən, kimdi böylə xar yatır?" beyti verilmişdir. Dahi şairin və mütəfəkkirin məzarının ağlasığmaz vəziyyətindən dəhşətə gələn müəllifin böyük ürək yanığı ilə qələmə aldığı və insanı duyğulandıran bu şeir kitabda bütövlükdə çap edilmişdir.

Xatırlatmaq istədik ki, Mirzə Məhəmməd Axundovun çəkdiyi şəkli Nizami türbəsinin XIX əsrdə çəkilmiş ikinci fotosu şəkildir. Bunun daha aydın görünüşü əski surəti akademik H.Araslının 1939-cu ildə nəşr etdiyi "Şairin həyatı" adlı əsərində verilmişdir. Hər iki foto-sənəd olduqca qiymətli tarixi faktlardır.

OXUCULARA ƏHƏMİYYƏTLİ XİDMƏT NÜMUNƏSİ

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, "Şeyx Nizami" kitabı 1909-cu ildə Gəncədə Əhməd Hacı Həsənzadə çardaqları mətbəəsində əski Azərbaycan əlifbası (ərəb əlifbası) ilə nəşr olunmuşdur. Əsər 1992-ci ildə Keyrulla Məmmədov tərəfindən kirill əlifbasına transliterasiya edilərək "Ana sözü" jurnalının 1-2 (birləşmiş) sayında dərc edilmişdir. X.Məmmədov əsərin dilini bir qədər müasirləşdirərək, çağdaş Azərbaycan dilinin orfoqrafiyasına uyğunlaşdırmışdır. Qeyd edək ki, böyük zəhmət bahasına başa gələn bu işdə X.Məmmədov müəyyən diqqətsizliklərə də yol vermiş, bəzi sözlər və şəxs adlarını, xüsusilə də tanınmış Avropa şerqşünaslarının adlarını yanlış oxuduğundan dəqiq yazmamışdır.

Hər şeydən öncə, Azərbaycan nizamşünaslığının tarixinin öyrənilməsi baxımından əhəmiyyətli olan, nəşri nadir nüsxəyə çevrilən belə bir dəyərli kitabın müasir oxuculara çatdırılması lazım idi. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun əməkda-

şı, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Təhmimə xanım Bədəlova bu elmi zərurəti dərk edərək, vətəndaşlıq qeyrəti ilə məsələnin həllinə girişmiş və uğurlu nəticə əldə etmişdir. Mirzə Məhəmməd Axundovun "Şeyx Nizami" kitabı ikinci dəfə 2016-cı ildə "Elm və təhsil" nəşriyyatında geniş ön söz, işahlar, şərhlər və lüğətlə birlikdə işıq üzü görmüşdür. Kitabın yeni nəşrinin sonuna orijinalın fotofaksimlesi də əlavə edilmişdir. Tərtibçi əsəri orijinaldan transliterasiya etmiş və mümkün olduğu qədər kitabın əslinə, yazıldığı dövrün dil, üslub və yazı orfoqrafiyası xüsusiyyətlərinə sadiq qalmağa çalışmış və bu addımını əsaslı müddə ilə izah etmişdir: "Bunun həm əsərin yazıldığı dövrün ümumi ab-havasını daha yaxından duymağa kömək edəcəyini, həm də əsərin dilinin ədəbi dil faktı kimi götürülməsi, ümumiyyətlə, dil tariximizi öyrənmək baxımından əhəmiyyətli olacağını düşünürük. Yalnız oxucuları çətinliyə salmamaq üçün durğu işarələri müasir qaydalara uyğun şəkildə verilmişdir" (Təhmimə Bədəlova. Tərtibçidən. // Mirzə Məhəmməd Axundov. Şeyx Nizami. Bakı, "Elm və Təhsil", 2016. səh. 15). Mətnin orijinalında fars dilində gətirilən bədii nümunələrin tərcümələri səhifənin aşağısında verilərək, sıra nömrəsi ilə işarələnmişdir. Tərtibçi də bu prinsipi olduğu kimi saxlayaraq, lazım bildiyi söz və ifadələri ulduzlarla işarə edərək, kitabın sonundakı ayrıca bölmədə izah və şərhlər vermişdir. Aydın ki, kitabın yazıldığı dövrdə Nizamının əsərlərinin ən qədim əlyazmaları hələ müəllifə məlum olmamış və bu səbəbdən də M.M.Axundov bəzi yanlış qənaətlərə gəlmişdir. Tərtibçi müəllifin hər bir fikrinə nizamşünaslığın müasir mərhələsində geniş və dərin elmi araşdırmalar nəticəsində gəlinmiş qənaətlər və nəticələr baxımından yanaşaraq, eyni zamanda da müəllifin əməyinə çox böyük ehtiram və sayğı göstərməklə, elmi etikanı gözəyərək, yanlış hesab etdiyi fikir və mülahizələrə lazımı izahlar və şərhlər vermişdir. Bundan başqa, əsərdə işlədilən və hal-hazırda anlaşılması çətin olan ərəb və fars sözlərinin lüğətini də verməyi münasib görmüşdür.

Tərtibçi sonda kitabın tərtibi zamanı onun elmi baxımdan yüksək səviyyədə redaktəsinə çox böyük ciddiyyət və qağı-keşliklə yanaşan nizamşünas alim, filologiya elmləri doktoru, professor Nüşabə Arasliyə və "Şeyx Nizami" əsərinin transliterasiya edilməsini bizə tövsiyə edən, hər zaman gərəklilik və məlumatlarını bölüşməyə hazır olan nizamşünas, filologiya elmləri doktoru, professor, əməkdar elm xadimi Xəlil Yusifiyyə minnətdarlığını bildirməyi də unutmamışdır.

Təhmimə Bədəlova nəşr etdiyi "Şeyx Nizami" kitabı üzərində həm mətnşünas işini yerinə yetirmiş, həm də ona əlavə etdiyi ön söz, lüğət və şərhlərin timsalında özünün elmi-nəzəri hazırlığının və tədqiqatçılıq səriştəsinin müəyyən qismini ortaya qoya bilmişdir. Bizcə, bütün bunlar faydasız qalmayıb, həmin əsərə və onun müəllifinə "yeni həyat verməklə" yanaşı, oxuculara əhəmiyyətli xidmət nümunəsi olacaqdır.

Dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin milli mənsubiyyəti, dövrü, mühiti və həyatı haqqında mübahisələr, böhtanların səngimədiyi bir zamanda həmin kitabın yenidən nəşri belə "üzdəniraq alimlərə" ən yaxşı cavabdır.

Nərgiz Əliyeva
AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar
Institutunun elmi işçisi

**Azərbaycan Respublikası Prezidenti
yanında Kütləvi İnformasiya
Vasitələrinin İnkişafına Dövlət
Dəstəyi Fondunun maliyyəsi
əsasında hazırlanıb.**